

»Računajte na nas, trideset let pozneje« – Bosanski multikulturalizem na evropski način: mladinske akcije in pobude za ohranjanje sožitja in medkulturnega dialoga v BiH

V tej državi je nemogoče biti optimističen.

Toda to pomeni, da je nujno upati.

(Desmond Tutu)

Uvod

Aktivistka iz neke banjaluške nevladne organizacije (NVO), ki dela pri projektih za medkulturni dialog, strne vsa moja vprašanja o multikulturalizmu v en sam stavek: »Odkar se je končala vojna, mi je vseeno, kateri kulturi pripadam, kateri religiji, kateri državi, zame je pomembno le, da bo naš jutri boljši, kakor je danes« (NVO CreActive, Banja Luka, 2010).

Trideset let po rojstvu pesmi *Računajte na nas* se zgodovina ponavlja. Ideologija kulturne homogenizacije plahni, pluralizem je zopet v modi. Bosna in Hercegovina je za Evropsko unijo in njene projekte svojevrsten fenomen; država, ki živi multikulturalizem, čeprav ga na dnevni bazi zanika, ponavlja univerzalne napake skrajne kulturne distance, a hkrati tako rekoč nima medkulturnih težav, z Azijati ali Afričani denimo, razen tistih svojih, notranjih, prastarih. V času, ko se je ta del Evrope kulturno prečiščeval, so ideologi Evropske unije že pripravljali nove programe, programe mobilnosti, programe institucionaliziranega, torej sofinanciranega in logistično vodenega mladinskega aktivizma, in slavonspeve raznolikosti kultur, ne samo na evropskih tleh, temveč na globalni ravni. Sčasoma se je umirila tudi Bosna in ena njenih glavnih domačih nalog, ki ji jo je dala EU, je ohranjanje miru in dokazovanje sožitja. Tistega, kar je bilo v resnici nekaj zelo bosanskega pred letom 1991.

Nadaljnjih nekaj let je precej zasenčilo lep bosanski multikulturni dosje; ne nazadnje bratstvo in enotnost, ki ga prek staršev in sorodnikov na nek način živijo tudi generacije, rojene v osemdesetih. Te so danes najaktivnejši del civilne družbe, vendar pa se pri upravljanju novih

¹ »Domnevno« zato, ker se sama ne strinjam z avtorji, ki pišejo o »etničnih vojnah« in etnični raznovrstnosti, ki naj bi bila njihov vzrok. Te so bile resda dokaz, kako se dejstvo etnično-religijsko mešanega ozemlja da čudovito izrabiti za druge, partikularne namene, vendar pa ta tema zahteva ločeno obravnavo, zato je tu ne bom odpirala.

multikulturnih politik izogibajo starim izkustvom: zanje pomenijo predvsem negativne, z vojno povezane konotacije.

Z multikulturnimi akcijami, predvsem z evropskim multikulturalizmom, ki me najbolj zanima in o katerem bom več pisala v nadaljevanju, se največ ukvarjajo v raznoterih nevladnih organizacijah in mladinskih centrih. Teh je v vsej državi več kot sto, osredinila pa sem se zgolj na tri, med njimi ima vsaka svoje etnično izhodišče: NVO Dosta! (Mostar), NVO CreActiv (Banja

luka), NVO Telex (Tuzla). Dopisovanje o bosanskem multikulturalizmu je bilo kombinacija grenko-sladke zgodovine-prihodnosti. Multikulturalizem v bosanski zgodovini je zanje predvsem tisti del, v katerem je domnevno¹ propadel, vsi pa so – z občasnimi stanji obupa – svetlo zazrti v prihodnost, pozitivne spremembe in prispevke evropskega multikulturalizma, pa tudi samega članstva v Evropski uniji.

Ker je oblika medkulturnega sobivanja v današnji BiH specifična in v resnici ne spada v okvire tradicionalnih razlag multikulturalizma, jo skušam smiselno umestiti v morda nekoliko nenavadno kategorizacijo multikulturalizmov, in sicer v razlikovanje med ameriškim in evropskim tipom. Kljub temu bom pozneje v tekstu sintagmo »evropski multikulturalizem« uporabljala predvsem za prakse, ki jih omenjene nevladne organizacije največ uporabljajo, tj. tiste, ki jih spodbuja, financira in distribuira Evropska unija. Zato je treba v tem kontekstu bosanski multikulturalizem razumeti najprej kot del akcij približevanja evropski skupnosti. V »bosanskem loncu«, v katerem bom kuhala v nadaljevanju, nadgrajujem argumentacijo o specifikah bosanskega multikulturnega vsakdana ter zakaj ga je vendarle treba razumeti nekoliko drugače, kakor ga definira Evropska unija. Nazadnje se posvečam pomembni podtemi tega članka, in sicer potencialnemu prispevku mladih, aktivnih v programih za promocijo strpnosti in medkulturnega dialoga, ter njihovi želji, da bi se lahko nehali, če parafriziram Balaševičevo pesem, spominjati preteklosti in daljnih bitk in bi lahko končno začeli *računati tudi nanje*, v katerih je *usoda prihodnjih dni*.

Laboratoriji multikulturnosti

Opletanje z multikulturnostjo v političnem diskurzu v medijih in v novem besedišču mednarodnih organizacij je postalo nebrzdano in neomejeno. Raznoterim definicijam prejšnjih desetletij so se pridružila še raznovrstnejša izkustva v praksi. Definicije in prakse tako niso več le časovno determinirane, temveč tudi geografsko, celo kulturno. V tem članku ne bom obnavljala vseh kategorizacij in definicij, kritik in dopolnitev multikulturnih teorij, vendar pa se mi zdi pomembno definirati »evropski multikulturalizem« ali »evropskost« multikulturalizma, saj z njim razumem specifičnost ideje, ki in kakor jo promovira Evropska unija, tako znotraj že pridruženih članic, kot tistih, ki so za zdaj še zunanje partnerice. Ena takih, v multikulturalističnem pogledu najbolj vihravil je tudi Bosna in Hercegovina. Za poznejšo razpravo o specifični multikulturni bosanski naravi je potrebna predvsem distinkcija med evropskim in ameriškim obrazom multikulturalizma, saj je, paradoksalno, bosanski multikulturalizem po svoji vsebini in naravi prej ameriški kakor evropski. S svojimi lokalnimi posebnostmi, seveda.

Zaradi dolgoletne rasne diskriminacije je bil multikulturalizem v Združenih državah Amerike nekakšno institucionalizirano opravičilo vsem diskriminiranim *članom* te nadnacionalne sku-

² V »enakosti vseh državljanov« se pogosto skriva glavna zanka: večina priselencev, beguncev, prosilcev za azil nima niti osnovnega statusa, kaj šele »državljanstvo«. In ker pravice veljajo le za »državljanke«, jih vsi tisti, ki bi jih močno potrebovali, pogosto niso deležni, država pa ima za to formalno opravičilo.

pnosti. Skupnost se pojmuje kot ena, *ameriška*, v kateri prevladuje in nadvladuje bela rasa, vendar pa celoto tvorijo tudi druge rase. V Evropi je multikulturalizem najprej ideja, ki je namenjena *nečlanom*, torej novoprišlekom, priseljencem, imigrantom, *gastarbeiterjem* in avtohtonim etničnim manjšinam. Nacijo tvori samo ena skupina, tista, ki je etnično najmočnejša. Vse druge so priključene k tej največji, hegemoni celoti. Evropske nacionalne države po pravilu sestojijo iz glavnega jedrnega dela, torej nacije, prevladujoče etnije, ki je često krščanska, in manjših, priključenih enot, ki sledijo začrtanim koordinatam prve. Povedano s primerom, v Franciji živijo Francozi, ki so katoliške vere, in številni (afriški, arabski, vzhodnoevropski) priseljenci. V Severni Dakoti živijo Američani, od tega odstotek prebivalstva z južnoameriškim izvorom, odstotek z irskim, odstotek z afriškim in tako naprej. To je tudi razlog, zakaj se sobivanje z muslimani v Evropi od nekdaj razlikuje od tistega v Združenih državah.

»Ker se evropski multikulturalizem dotika zunanjih skupin, je težko pričakovati kaj več kot pasivno toleranco (ki jo narekuje logika liberalizma) v nasprotju z Združenimi državami, kjer gre za aktivno, ves čas prilagajajočo se obliko multikulturalnosti.« (Joppke in Lukes, 2002: 17)

Čeprav Evropa, predvsem Evropska unija, v svojih multikulturalnih programih razglasa neomejenost medkulturnega mešanja in je multikulturalizem, kjer se kulturna razlika tolerira brez pomislov, celo vrednota, kjer se v imenu liberalizma poveljuje enotnost in enakost vseh ljudi v okviru države,² pa smo si verjetno nehali zatiskati oči pred tem, da v praksi multikulturalizem pogosto pomeni dominacijo ene specifične etnične skupine. Vsa druga »raznolikost se udomači in oblikuje po njenih kodih, nato pa se jo 'vpreže' v en dominanten družbenopolitični red in ekonomijo« (McAllister v Magil in Brandon, 2010: 1).

Evropa je bila ves čas multikulturalna, vendar pa se je samovoljno očistila v času oblikovanja nacionalnih držav in takrat je spremenila tudi svojo osnovno multikulturalno strukturo. Nasilno čiščenje se ni dogajalo le na Balkanu v devetdesetih, to je bil prej konec vsega, kar se je v celotnem evropskem prostoru dogajalo že stoletja prej. Iz celine zgledne kulturne mešanosti se je prelevila v mozaik vzporedno bivajočih kultur. Zato se danes multikulturalne politike ukvarjajo predvsem z balansiranjem odnosov med nacionalnim, prevladujočim prebivalstvom na eni strani in priseljenci na drugi. Predvsem v zadnjem času, ko se (vsaj) v ideji evropske multikulturalnosti favorizira kulturna raznolikost, spodbuja ohranjanje kulturne avtentičnosti, ki se jo vedno (!) vizualizira v barvah, s svetlobo, z dvignjenimi rokami, deluje že nekoliko sumničavo, da ne gre zgolj za kesanje za zgodovinske pregrehe. Kern (2010) v svojem eseu poudarja, da »zahodnost« dobiva negativno konotacijo, da se skozi multikulturalizem povzdigujejo orientalizmi in romantizirana drugačnost (tudi skozi uporabo kulinaričnih, oblačilnih, versko-ritualnih uvozov), da se »novoprišleke opogumlja v svojem nezahodnjaškem vedenju, prej, kakor da bi se promovirale nacionalne vrednote posamezne države« (Kern, prav tam). V Združenih državah, nasprotno, so svetost skupne, ameriške zastave in patriotizem, desnica na srcu in ameriška himna zasenčili konkurenčne »kulturne fetišizme« (Simensen, 2006). Zasebnost je namenjena gojenju subkulturnih čustev v najširšem pomenu; v javnosti pa se zvestoba *amerištvu* izkazuje skozi dikcijo patriotizma in že omenjene svetosti zastave in drugih simbolov, ki so danes v Evropi kontroverzni, če ne celo zasmehovani.

Uporaba evropsko-ameriške distinkcije multikulturalizma je verjetno precej nenavadna, pa tudi redko v uporabi. Pri apliciranju praktičnih multikulturalizmov se raziskovalci veliko raje opirajo na uveljavljeno Heywoodovo kategorizacijo med konservativno/korporativno,

liberalno, kritično, včasih pa tudi kozmopolitsko in pluralistično obliko multikulturalizma. Vendar pa je uokvirjanje, ki ga uporabljam tu, za primer Bosne in Hercegovine z vsemi svojimi posebnostmi, primernejše. Primerjavi med Bosno in Ameriko bi se z grenkim samociničnim komentarjem verjetno nasmehnil marsikateri Bosanec. V resnici pa sta si v upravljanju s svojim multikulturnim vsakdanom precej podobni. Bosna in Hercegovina tako rekoč nima priseljen-
cev v takem smislu, kakor jih razume Evropska unija. Prav tako se problem ali bolje rečeno izziv multikulturnosti v Bosni ni začel šele z množičnim povojnim (2. svetovna vojna, op. p.) preseljevanjem prebivalcev tretjega sveta. Ne, Bosna svojo multikulturnost živi že od začetkov. Ali, kakor jo s cinizmom in povojno grenkobo čuti marsikateri mladi aktivist, »Bosna je največji evropski laboratorij multikulturnosti« (NVO Dosta, Mostar 2010). Več o specifikah tega jugovzhodnega evropskega multikulturnega laboratorija bom pisala v nadaljevanju, tu pa naj dodam zgolj argumente k podobnostim bosanskega multikulturalizma z ameriškim. Tovrstna ali podobna politika je bila v Bosni tako rekoč vseprisotna zgodovinska potreba. Tu bivajo tri po velikosti in moči sorazmerno enakovredne etnične skupnosti. Bosanske države torej ne sestavlja idealnotipski evropski model prevladujoče nacije in priključenih manjšin, temveč tri enote, ki tvorijo celoto, Bosno in Hercegovino. Multikulturalizem se je sprva dojemal prav znotraj takih praks: različne kulture kot kompleksne, dinamične in koherentne celote, vsaka s svojo lastno razlikovalno integriteto, živijo na določenem, zaključenem teritoriju. Ker so se evropske družbe z nacionalizacijo »očistile«, je tak multikulturalizem v praksi prisoten samo še v Združenih državah in nekaterih evropskih državah, med njimi v BiH. Tri sobivajoče etnije se združijo v eni nadidentiteti, bosanski. Tako kot v Združenih državah je multikulturni izziv bosanske družbe v medsebojni integraciji, torej integraciji obstoječega prebivalstva, tistih, ki so že člani bosanske družbe, in ne tistih, ki so vanjo prišli na novo, ki bodo/bi člani šele postali. Ker naj bi bile vse tri etnične skupnosti enakovredne, je uravnotežanje med njimi aktivni in kontinuirani proces: med njimi naj se ne bi prakticirala zgolj pasivna toleranca, kakor v kateri od zahodnoevropskih družb, ki sobiva z manjšino, temveč aktivno oblikovanje svoje lokalne (etnične) identitete in njeno prilagajanje oz. usklajevanje z nadidentiteto, z bosanskim državljanstvom. »V multikulturni družbi ni ene *uradne* kulture, vse kulture so enakovredne in enako pomembne,« pravi respondentka iz Banja luke (NVO CreActive, Banja luka). V evropskih državah je, nasprotno, *uradna* kultura vedno prisotna in obenem narekuje obseg in potek integracije *neuradnih* kultur vanjo. Tri uradne kulture so pravzaprav bosanska multikulturna specifična, ki je bila v drugih evropskih državah z nacionalizacijo iztrebljena. Kljub temu pa Bosne ne moremo primerjati z ameriškim talilnim loncem, saj se je z vojnami v devetdesetih zgodilo podobno kot v preostali Evropi; posamezni deli so se etnično očistili in so danes – kljub skupni državi – jasno etnično distancirani in imajo na koncu prav tako vsak svojo, *uradno* kulturo.

V dokumentaciji Evropske unije je multikulturalizem – filozofija, politika in ideologija enakopravnih odnosov med kulturami v meddržavnem sodelovanju – opisan kot načelo spoštovanja kulturnih različnosti članic Unije, spodbujanja kulturnega sodelovanja med njimi in s preostalim svetom, poznavanja kulturne zgodovine in varovanja kulturne dediščine (Butigan, 2004a; Kymlicka v Muhić, 2004). Evropske multikulturne ideologije in njihovo uvajanje v države Zahodnega Balkana, tudi v Bosno, je treba opazovati predvsem kot del procesov vključevanja v Unijo. Čeprav so bile razvite in vzpostavljene za namene obvladovanja migracijskih procesov, torej inkulturacijo in resocializacijo priseljencev (Lukšič-Hacin, 1999), naj bi regiji nekdanje Jugoslavije koristile drugače. Pripeljale naj bi predvsem do trajne stabilnosti in sožitja etničnih skupin, ki tu prebivajo že od nekdaj. Primarna funkcija medkulturnega dialoga je torej

usklajevanje obstoječe heterogenosti in razvijanje spoštovanja med raznolikimi skupinami, ki so, paradoksalno, že prebivale v sožitju. Toda zadnje vojne so ustvarile, okrepile in zapustile številne mite o njihovi krvoločnosti, primitivnosti in nasilnosti. Zaradi tega neprijetnega in živega vojnega spomina je vključevanje nekdanjih jugoslovanskih držav v Evropsko unijo omakeževano. Konsistentnost vnaprejšnjega pejorativnega odnosa do regije pa tudi zbuja dvom o uspehu multikulturalnosti.

Bosanski (multikulturni) lonec

Namesto da bi obnovljala posamične multikulturne ureditve skozi bosansko zgodovino, se bom posvetila posebnostim države danes, še zlasti zato, ker je pred kratkim doživela pretres, ki ga nekateri skušajo razložiti z neuspelim multikulturalizmom. Pa vendar naj namenim manjši sklop hitremu uvidu v specifične vsebalkanskega multikulturalizma, na katerih se je zgradila tudi vsa multikulturna bosanska zgodovina. Etnična in religijska sestava Bosne je zelo enakomerno porazdeljena (glej opombo št. 10); to pomeni, da je število tistih, ki se etnično opredeljujejo kot Srbi, skoraj enako številu pravoslavcev. Prav tako se ta vzorec ponovi s Hrvati katoličani in Bošnjaki muslimani. Identificiranje plemen, pozneje narodov, na podlagi religije (in ne etnije!) je starodavna balkanska tradicija in zapuščina. Religija je, predvsem v času oblikovanja nacionalnih držav na Balkanu, postala »označevalec nacionalne identitete, ki je preteklost ni poznala. (...) Spremenila se je v *nacionalno religijo*« (Mazower, 2008: 85). Vendarle pa je bila temeljna etnografska sestava določena veliko prej, pravi Mazower. Že v sedmem stoletju našega štetja so v rimske province južno od Donave nenehno vdiral germanska plemena in Huni, čeprav se vdiralci na polotoku ponavadi niso ustalili. »Balkan je bil preveč gorat, preveč ranljiv in razdrobljen za preprosto versko in jezikovno poenotenje,« jedrnato strne Mazower (2008: 53–54). Pojmovanje narodnosti, kakršno se je uveljavilo na Zahodu, je bilo zaradi primarnega in dolgo tudi edinega vira identifikacije prek religije zato skrajno nenavadno: »Na Balkanu poreklo in jezik pri narodnosti ne štejeta nič. Narodnost se določa po cerkvi, kateri pripadaš.«⁴ (Fraser v Jezernik, 1998: 179) Ker že turške oblasti niso delile prebivalstva po etnični pripadnosti, temveč je bila zanje ključna veroizpoved, se nacionalna in politična zavest tega območja nista razvili vse do balkanskih vojn (Rittih v Jezernik, 1998: 182). »Brezbrižnost do nacionalističnih kategorij«, kakor tej posledici pravi Mazower (2008: 52), se je odsevala v občutku pripadnosti skupini, ki jo je od drugih razmejevala religija. Zato je koncept moderne etnične politike na Balkanu relativno nova stvar,⁵ čeprav so jezikovno, etnično in religiozno raznolika ljudstva tu bivala vse do naselitve Slovanov in še dlje.

Bosanski etnični trikotnik in manjšinske primesi so trd oreh tudi za Bosance same. »Popolna zmeda, celo za prebivalce Bosne,« pravi respondentka iz NVO Telex v Tuzli.

»V Bosni identiteta posameznika pomeni vse. Če nekdo kritizira lastno kulturo, bo to vzeto, kakor da ljudem jemlje identiteto. Vendar pa je med toliko identitetami, ki živijo v Bosni, izjemno težko razvijati konstruktivno komunikacijo in medsebojno razumevanje.« (prav tam)

Nevladne organizacije pripravljajo številne seminarje, izobraževanja, »treninge«, da bi spodbudile zasuk v mladih generacijah, pacifizem in miroljubno sožitje. Kymlicka (2003: 163) piše o medreligijskih seminarjih, organiziranih predvsem za pravoslavne Srbe in muslimanske Bošnjake, katerih cilj je bil povečati znanje o globokih verskih čustvih, s tem pa medsebojno

spoštovanje in razumevanje. Tako kot večina evropsko angažiranih in podprtih multikulturnih projektov tudi ti seminarji po navadi ne prinašajo večjih kratkoročnih učinkov: »Dva ali trije seminarji niso dovolj, da bi zagotovili kakršno koli resnično 'razumevanje' nečesa tako kompleksnega, kakor je islam ali krščanstvo. Poleg tega 'razumevanje' še ni zagotovilo za spoštovanje.« (Kymlicka, prav tam)

Kymlicka na primeru različnega verovanja razloži pomembnost *dojemanja*, da soobstajajo različne verske skupine, njegovo tezo pa je mogoče razumeti tudi širše, torej kulturno. Pravi, da je v sodobnih družbah pomembno, da država ne pripada nobeni religiji, in da je to prostor, v katerem naj bi v sožitju sobivale vse religijske skupine. Pri tem ni pomembno, da razumemo njihove specifičnosti v detajle, zavedati bi se morali zgolj dejstva, da te skupine *so*, da *soobstajajo*. Kymlicka vsebini odvzame moč in pomembnost; to dvojico dodeli zavedanju, da različnost, torej različne vsebine, obstajajo. Isto bi lahko rekli za kulture, čeprav je v evropskem prostoru to malodane utopična ideja. Država naj bi bila prostor kultur, ne ene same, temveč vseh, ki bivajo v njej. Utopičnost je v dejstvu, da v večini evropskih držav vlada ena številčno prevladujoča nacija in še več, ta je pogosto zavezana tudi eni prevladujoči religiji. Bosna in Hercegovina je, nasprotno, država treh etnij, nima prevladujoče nacije, čeprav procentualno prevladujejo Bošnjaki.

Formalnopravno Bosno in Hercegovino vodita dve neodvisni in samostojni entiteti, Republika srbska in Federacija Bosne in Hercegovine. Poseben status ima po Daytonskem sporazumu okrožje Brčko, ki pripada obema entitetama, kljub temu pa je samoupravno in ima eno, centralistično, multietnično, demokratično politično vodstvo in neodvisno sodstvo. Brčko je torej še eno multikulturno podkolje, ki živi znotraj že mešane, multikulturne države Bosne in Hercegovine. In paradoksalno je, da sta tako celotna država kot samo okrožje verjetno najbolj plastičen primer tega, kako multikulturalizem danes v Evropi v resnici deluje. Čeprav naj bi šlo za državno vodeno politiko kulturnega pluralizma, ki temelji na ideologiji enakosti brez meja, sobivanja »drugega ob drugem«, se v praksi strogo ohranjajo medkulturne meje. Ni namreč ene kontinuirane multikulture, v kateri bi se medsebojno prelivali individuumi posameznih, različnih kultur. V tem pogledu Pariz ni nič bolj multikulturen kot Brčko. Seveda, v njem živijo priseljeni Arabci, Afričani in Azijci. Vendar v svoji, arabski četrti, s svojimi brivskimi saloni, v svoji afriški četrti z ugodnimi klici v Afriko, v svoji kitajski četrti z raki in školjkami in morskimi travami v prodajalnah. Tako tudi v Brčkem živijo vse tri bosanske etnične skupnosti, pod eno upravo in političnim vodstvom, a vsaka s svojo pisavo, svojo cerkvijo. Ena od respondentk je multikulturalizem Brčkega razložila na primeru piva: so bari, v katerih piješ Lav, in so bari, v katerih piješ Ožujsko.⁴

Donald Shriver je prepričan, da ravno sklepi Daytonskega sporazuma, del o suverenosti Brčkega in Republike srbske, o ustavni ločenosti znotraj ene države, pripomorejo k ohranjanju kulturne distance in s tem posredno povečujejo tudi nestrpnost. »Stoletja nazaj,« pravi, »je vsak otrok rasel v okolju, kjer je hkrati poslušal zvonjenje iz cerkva in imamovo petje z minareta. Mogoče ta harmonija danes deluje idilično, toda je dokaz, da je religija bila in da je potemtakem spet lahko odraz neke humanosti« (Shriver, 2001: 51).

Po tem, kar se je zgodilo v devetdesetih, je verjetno utopično pričakovati multikulturno veselico. Verjetno gre tudi tu za pretirano negativno uporabo in povezavo z njenimi zgodovinskimi dogodki, kakor za uravnoteženo presojo o aktualnih medkulturnih (ne-)odnosih. Navsezadnje pa, dokler se Evropska unija in njene vodilne članice predstavljajo kot zgled – glede na to, da kreirajo, definirajo in uzakonjajo temelje multikulturnosti – in svoj multikulturalizem živijo na varnih distancah, Bosna in Hercegovina sploh ni na tako slabi poti.

Računajte na nas!

Ne spominjem prošlost, ni bitke daleke,
jer roden sam tek posle njih ...
(Djorđe Balašević, Računajte na nas)

Gavrilo Princip je med priprtjem svojemu psihiatru dejal: »Družba na splošno si želi nacionalne osvoboditve, vendar pa je razlika med staro in našo, mlado generacijo, v načinu razmišljanja, kako do tega priti. Starejša generacija si želi osvoboditve od Avstro-Ogrske na legalen način, v možnost katerega pa mi ne verjamemo.« (v Moller, 1968: 248) Nedavno je svoje podobno mnenje v ritme spravil mladoletni raper iz Srebrenice, ki je prepričan, da Bosna nima svoje svetle prihodnosti, saj jo za povojnimi travmami obobile starejše generacije držijo v razmišljanjih devetdesetih let. Respondentka iz Tuzle (NVO Telex, 2010) opaza, da mlajše generacije na multikulturalizem gledajo drugače, vsekakor pa bolj optimistično, kakor starejše. Vidijo ga kot najpomembnejši bosanski izziv, kot najpomembnejši cilj, če želijo zagotoviti mir, nekaj, kar tako ali tako že obstaja in kot značilnost, ki dela to državo posebno. Ker na nacionalni ravni pogosto ne najdejo financ, niti razumevanja, se aktivirajo predvsem znotraj programov Evropske unije. Ta organizacijsko in finančno podpira številne projekte, ki vključujejo tudi mlade iz nekdanje Jugoslavije, torej iz držav, ki sicer niso članice skupnosti. Eden najbolj množičnih je program *Mladi v akciji*, ki spodbuja strpnost med mladimi in medsebojno razumevanje. Med njegovimi prednostnimi nalogami je spoštovanje kulturne raznolikosti, ki naj bi se ga mladi iz različnih kulturnih, etničnih in verskih ozadij priučili z vnaprej predvidenim in reguliranim medkulturnim učenjem (Evropska komisija, 2010: 5–6).

»Na ravni razvoja in izvajanja projektov to pomeni, da se bodo mladi, ki sodelujejo, morali zavedati njegove medkulturne razsežnosti. Projekt mora spodbujati ozaveščenost in razmislek o različnih vrednotah. Mlade je treba nagovarjati k spoštljivemu in rahločutnemu obravnavanju stališč, ki vodijo v neenakost in diskriminacijo.« (prav tam)

Primer takega projekta je bilo denimo »Regijsko srečanje mladih z območja nekdanje Jugoslavije«, ki ga je lani maja pripravila srbska nevladna organizacija *Laboratorij dobrih vibracij*. V skladu z načeli Evropske unije je bilo srečanje namenjeno spodbujanju medkulturnega sodelovanja, imelo pa je zanimivo postjugoslovansko noto, saj je bilo namenjeno zgolj državam nekdanje skupne republike. Kljub temu Marija Jelić, vodja projekta in omenjene nevladne organizacije (v osebni korespondenci z dne 21. aprila 2010) pravi, da je bilo srečanje bolj v znamenju nove multikulturalnosti kakor pretekle prakse bratstva in enotnosti. Večina držav se namreč pripravlja za članstvo v Evropski uniji, kar pomeni, da je distribuiranje tovrstne multikulturalnosti en korak na tej poti. Organizacija, ki jo vodi Jelićeva, je le ena številnih po vsej regiji, ki s projekti, financiranimi iz Evropske unije, razširjajo novo evropsko multikulturno ideologijo po javnih prostorih.

Tudi v Bosni in Hercegovini so nevladne organizacije kot močna civilna pobuda verjetno najmočnejši distributerji multikulturnih politik in nove mirne bosanske prihodnosti. Samo v okviru Omladinske mreže je bilo do konca januarja 2011 včlanjenih 130 nevladnih organizacij in 50 posameznikov, ki so aktivni predvsem pri projektih demokracije, protikorupcije, aktivnega državljanstva in najmočnejše – *notranjega multikulturalizma*.⁵

»Poudarek dajemo izobraževanju v okoliških šolah, z otroki in mladino. Skušamo jih izobraževati o njihovi kulturi, veri in etiki, o pomembnosti, da vse to izražajo brez strahu, a hkrati, da se zavedajo, kdo jih obkroža, in spoštujejo tudi njihovo kulturo.« (NVO Dosta, Mostar 2011)

⁵ Bosna in Hercegovina je pri projektih evropskega multikulturalizma zelo specifičen primer: medtem ko mladinske pobude in akcije (npr. *Youth in Action Programme*, *Europe for citizens*) spodbujajo mobilnost in vzgojo sožitja mladih iz vse Evrope, si bosanske mladinske nevladne organizacije predvsem prizadevajo za sožitje znotraj sebe, v okviru treh združenih etničnih skupin.

Ideologija mladosti in moči, ki se jo pripisuje mladim v opuščanju konvencionalnih družbenih vzorcev in vnašanju novih, se je po skoraj petnajstletni prekinitvi z jugoslovanskimi slavonspevi mladim zopet vrnila v evropski preobleki. Mlade spodbujajo k nekakšnemu multikulturnemu aktivizmu, kakor nekoč z ideologijo bratstva in enotnosti skozi pionirje in vsejugoslovanske ekskurzije, s pobratenimi mesti in mladinskimi delovnimi brigadami. Evropska unija kot najmočnejši (so)financer mladinskih akcij in pobud v Bosni in Hercegovini prav tako gradi na čim večji mobilnosti mladih, s katero naj bi prihajali v stik z drugimi kulturami in se tako učili medkulturnega dialoga, tolerance in spoštovanja. Fokus nevladnih organizacij je torej na mladih, ki lahko spremenijo obstoječe stanje, če se jim to omogoči.

Tu bi rada naredila kratek ekskurz v Mollerjevo teorijo mladih kot sile v sodobnem svetu, predvsem zaradi vakuumske oholosti bosanskega vsakdana, v katerem je že sama mladinska akcija svojevrsten podvig. Mlade generacije so bazen novosti in potencialnih izboljšav, vendar pa so bile številne družbe skozi zgodovino preveč revne, toge in monopolistične z vidika socialnih struktur, da bi mlade spodbujale. Poleg tega pa so imele omejene tudi vire izobraževanja, pravi Moller (1968: 256), s katerimi bi lahko razvile raznotere človeške potenciale. Neznanske količine mladostnih potencialov so bile zaradi neprepoznavanja in nepriznavanja izgubljene. Žal »nerazvite družbe proizvajajo nerazvite posameznike, tako intelektualno, kakor emocionalno« (Moller, prav tam). Zaradi zapuščine vojnih spominov, dodajajo mladi intervjuvanci, ni prostora za njihovo, novo Bosno, saj je ta prežeta z ostanki, prežeta z nenehnim obnavljanjem bližnje preteklosti, ki je zaznamovala precejšen del populacije. Zato ima tudi multikulturalizem, čeprav produkt novega časa, v Bosni močne, negativne konotacije s preteklostjo; generacije, rojene v poznih osemdesetih, torej generacije, ki so danes najaktivnejši del civilne družbe, so zamudile sladka leta jugoslovanskega multikulturalizma, bratstva in enotnosti. Okusile pa so neprijetnosti, ki so mu sledile in ki so se (zlonamerno?) pripisovale njegovi neuspešnosti. Zato morda ni presenetljivo, je pa skrajno boleče, da so intervjuvanci na vprašanje o preteklem bosanskem multikulturalizmu odgovarjali z zadržanostjo in vojnimi spomini.

»Zame je preteklost bosanskega 'multikulturalizma' zelo boleča tema, prva asociacija nanjo je zame ...vojna. Res je, da smo imeli v preteklosti tudi druge konflikte in še vedno ugibam, zakaj se prav ničesar nismo naučili. Še vedno! Upam, da ni nič narobe, če ne odgovorim na to vprašanje...« (NVO CreActive, Banja Luka, 2010)

»Bosna in Hercegovina je država, ki je skozi zgodovino pomenila vzdržljivost v sožitju treh ali več narodov do skrajnih meja. To je luknja brez dna, pot brez konca, voz, ki ga ne znamo razvozlati. Učijo nas, da moramo poznati svojo zgodovino, da bi vedeli, kdo smo in kaj smo. Nisem še srečala koga, ki bi to vedel. Preveč je bolnih spominov, preveč negativnega, ki se navezuje na to kombinacijo: Bosna in Hercegovina + zgodovina + multikulturalizem.« (NVO Dosta, Mostar, 2010)

Filozofinja Hannah Arendt je prepričana, da so ljudje sposobni zgraditi novo prihodnost takrat, ko obvladujejo preteklost, ko jo priznavajo, dosežejo moralno uravnoteženo sodbo o njej in ko jim uspe zatreti načrte o maščevanju (v Shriver, 2001: 47). Mladi bosanski aktivisti so prepričani, da jim zgodovina še vedno otežuje delo in njihov angažma za spremembe. »Med vojno je med ljudmi nastala globoka razpoka, travme so močno žive tudi v povojnem obdobju; vsekakor je za Bosno multikulturalizem danes ideologija, ki jo je težko oživiti, težko jo bo ohraniti. Bili so dnevi, ko je multikulturalnost odlično živela, potem pa so prišli dnevi, ki so dokazali, da takšno sožitje ni mogoče. In ti dnevi so ostali v spominu ljudi.« (NVO Telex, Tuzla, 2010)

V nedavni bosanski zgodovini se je vse zgodilo preveč hitro, sinusoidni vzponi bratstva in enotnosti so hipoma zdrknili v absurdni padec medetničnega čiščenja, v postdaytonskem

mirovanju pa se krivulja zopet vzpenja v duhu evropskega multikulturalizma. Cena ohranjanja bosanskega statusa quo je nezaupanje v delo nevladnih organizacij, nezanimanje mladih, še več, nekateri celo menijo, da promoviranje multikulturalizma oživlja in krepi stare nestrpnosti. Največja ovira pri gradnji in vzpostavljanju novih strpnostnih ideologij in spodbujanju sožitij pa so pregrade v mladih samih. Nekje spodaj, pod vsakodnevnim aktivizmom in pacifističnim misijonarstvom (v pozitivnem smislu!), ves čas tli strah pred novo vojno, pred ponovnim izbruhom nesoglasij, strah pred nestabilnostjo države, v kateri živijo, strah pred prikrivanjem političnega vodstva in popolno nezaupanje vanj. Vsa prizadevanja pri projektih za multikulturnost žal izvirajo tudi iz tega strahu:

»Včasih jo (multikulturnost, op. a.) razumem kot darilo, kot nekaj čudovitega, na kar bi bili lahko ponosni. Včasih pa močno obžalujem, da živim v tako mešani državi, ampak to samo, kadar to misel povezujem s konflikti ali vojnami v prihodnosti. Želim si, da bi odgovarjala bolj pozitivno, bolj svobodno, ampak to je bosanska realnost, za katero se še danes borimo, borimo, da bi ustvarili lepše dni za vse skupaj.« (CreActive, Banja luka 2010)

Mnogim v tem pogledu članstvo v Evropski uniji pomeni odrešitev, nekakšno zagotovilo za stabilizacijo in mir v regiji. Respondentka iz srbske nevladne organizacije v Banja luki meni, da je največja avtoriteta, ki ji ljudje zaupajo, pravoslavna cerkev, takoj za njo pa Evropska unija. Lokalno ali državno politično vodstvo po njenem mnenju nima velikega zaupanja, ljudem pa se v morebitni evropski prihodnosti ne zdi več niti odločilno. »Prav radovedna sem,« pravi respondentka iz NVO Telex (Tuzla, 2010),

»ali lahko zopet ustvarimo multikulturalizem brez pomoči drugih držav, ki nas bodo ves čas opozarjale, kaj imamo in iz česa lahko gradimo. Obenem sem zelo skeptična, če ne bomo nekega dne vsi skupaj v Bosni zopet ponoreli, kakor v devetdesetih in začeli vse rušiti. Ne, bom raje optimistična in bom verjela, da lahko v multikulturni Bosni in Hercegovini naredimo boljši jutri.«

Mustafa Cerić, vodja bosanske muslimanske skupnosti, je bil leta 2008 med udeleženci Konferenca za varnost na Zahodnem Balkanu in poudaril je, da vkljenost Bosne in Hercegovine v stare etnične, religijske in kulturne spore v prihodnje ne bo le problem države same, temveč celotne evropske skupnosti. Po njegovem mnenju mora Evropska unija zagotoviti politično osnovo, ki bo pripomogla k ohranjanju multietnične tradicije tega območja. To pa pomeni, da medkulturna ideologija ni več *nacionalno* vprašanje ene same regije, temveč prehaja na vseevropsko raven.

Sklep

Največja prednost lokalne jugoslovanske multikulturne ideologije pred vojno, ki je bila v marsičem podobna današnji, je bila v tem, da se je ves čas prilagajala kulturnemu okolju, v katerem in za katerega je bila ustvarjena. Zato je lahko upoštevala njegove specifične, kar pomeni, da je bila bolj zamejena kot sodobni multikulturalizmi. Bila je učinkovitejša in intenzivnejša, saj ni bila zastavljena globalno. Francija in Španija z največjim deležem afriških priseljencev morata zagotovo oblikovati drugačno multikulturno ideologijo kakor denimo postjugoslovanske države, v katerih so še vedno živa trenja med posameznimi etničnimi skupinami na območju. Evropska unija promovira eno, vseevropsko obliko multikulturnosti, ki je lahko tudi nevarna, ali vsaj neučinkovita. Njena največja nevarnost je prav univerzalizem, želja po poenoteni viziji in ciljih ter enakovredni razpršitvi v vse dele Evrope.

Evropski multikulturalizem, ki ga razširjajo mladi iz različnih nevladnih ali mladinskih organizacij v Bosni, se prav tako kakor v letih pred zadnjo vojno poskuša spopasti z okoljem, kjer znotraj ene večje živijo manjše in raznolike kulturne skupine, ki od neke točke naprej potrebujejo tudi institucionalizirano in regulirano uravnavanje medsebojne komunikacije, pa tudi znanj, vrednot, idej ipd. Pri vsem tem pa zbuja največjo skrb dejstvo, da se mladi multikulturnih akcij lotevajo z zadržanostjo, z nekakšno distanco, s strahom po (ponovnem) neuspehu. Zaradi vojn v devetdesetih so do dokončne medkulturne rešitve skeptične predvsem starejše generacije, vendar pa s tem kontaminirajo tudi mlade, celo tiste, ki so se rodili že po vojni. Vprašanje je, ali tak aktivizem, ki dvomi sam vase, lahko prinese res močne in plodne rezultate. Če je prednikom medkulturno sobivanje uspevalo več desetletij, pa imajo današnje mlade bosanske generacije pred sabo še večji izziv: ustvariti multikulturno večnost. Koliko je ta ideja utopična, to pa ne velja le za Bosno, temveč za vso Evropo, pa se bo pokazalo v nekaj letih, ko bodo odrasle prve v multikulturalizmu vzgojene generacije in ko/če mladinske pobude za medkulturni dialog ne bodo trajale več le med počitnicami, ampak bodo postale način razmišljanja.

Literatura

- EVROPSKA KOMISIJA (2010): Mladi v akciji: vodnik po programu. Dostopno prek: http://www.mva.si/fileadmin/user_upload/doc/1_MLADI_V_AKCIJI/0_Info_o_programu/Vodnik_po_programu_2010_splet.pdf (14. januar 2011).
- HEYWOOD, A. (2007): *Political ideologies: an introduction*. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan,.
- JEZERNIK, B. (1998): *Dežela, kjer je vse narobe: prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- JOPPKE, C. IN LUKES, S. (2002). *Multicultural questions*. Oxford, University Press.
- KERN, S. (2010): *The Beginning of the End of European Multiculturalism*. Dostopno prek: <http://www.hudson-ny.org/1612/european-multiculturalism-end> (20. januar 2011).
- KYMLICKA, W. (2003): *Multicultural States and Intercultural Citizens*. Dostopno prek: <http://tre.sagepub.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/content/1/2/147.full.pdf+html> (24. januar 2011).
- LUKŠIČ-HACIN, M. (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- MAGILL, C. IN HAMBER, B. (2010): »If They Don't Start Listening to Us, the Future is Going to Look the Same as the Past«: *Young People and Reconciliation in Northern Ireland and Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://yas.sagepub.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/content/early/2010/10/31/0044118X10383644.full.pdf+html> (23. januar 2011).
- MOLLER, H. (1968): *Youth as a force in the modern world*. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/177801.pdf> (23. januar 2011).
- MUHIĆ, M. (2004): *Multiculturalism in Central and Eastern Europe: Challenge or Threat?* Dostopno prek: <http://condor.depaul.edu/rrotenbe/aeer/v22n2/Muhic%2022%282%29%20Fall%202004.pdf> (25. januar 2011).
- SHRIVER, D. W. (2001): *Bosnia in fear and hope*. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/40209745.pdf?acceptTC=true> (24. januar 2011).
- SIMENSEN, H. (2006): *The origins of European multiculturalism*. Dostopno prek: http://contextexploration.net/mag/2006/08/the_origins_of_european_multic.html (20. januar 2011).
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMM. (2008). Human Development Report. Dostopno prek: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm> (24. januar 2011).